

BIRTHE SJÖBERG

De starka kvinnorna i Viktor Rydbergs romaner

Finns det en motsättning mellan de åsikter som Viktor Rydberg framför i sina tidningsartiklar under 1850-talet och dem som framträder i hans romaner? Ja, det tycks vara så när man tar del av hans kvinnouppfattning.

I artiklarna argumenterar han visserligen för rättvisa mellan könen men poängterar samtidigt att det finns sociala och politiska uppgifter som *inte* passar kvinnor. I romanerna tycks det emellertid inte finnas några gränser för kvinnornas handlande. Läser man Rydbergs artiklar i *Göteborgs handels- och sjöfartstidning* (GHT) och *Tomtebissen* jämsides med romanerna från samma tid, nämligen andra hälften av 1850-talet, framträder skillnaderna i hans beskrivning av kvinnorna. Denna intressanta åsiktsmotsättning har inte undersökts närmare inom Rydbergforskningen. Det har sin förklaring: ytterst få har intresserat sig för Rydbergs engagemang i kvinnodebatten under 1850-talet – och om möjligt ännu färre har ansett att kvinnorna i romanerna är handlingskraftiga.¹

Vad är det då Rydberg argumenterar för i sina artiklar som tycks gå emot innehållet i romanerna? Jo, i GHT, där han i november 1857 i tre artiklar diskuterar Fredrik Theodor Borgs *Kvinnans historia, ett bidrag till kulturhistorien*, slår han fast att mannen och kvinnan har en "gemensam och lika naturgrund". Trots denna jämlika utgångspunkt konstaterar han att mannen ändå är den som är "öfvervägande aktiv och produktiv"

¹ Redan här vill jag dock nämna Inger Hammar som på symposiet "'Kulturhjälden'. Viktor Rydberg som inspiratör för den humanistiska forskningen" på Kungliga Vitterhetsakademien i november 2006, presenterade "Den unge Viktor Rydberg i debatt om kvinnofrigörelse" (artikeln finns i en kommande symposieantologi) samt Gösta Löwendahl, som diskuterar de två unga kvinnorna, Margit och Dagny, i ett kapitel i *Vapensmedens Viktor Rydberg*, Lund 1954, s. 342–355.

medan kvinnan är "öfvervägande passiv och receptiv".² Denna skillnad mellan könen är orsaken till att kvinnornas uppgifter i samhället bör skilja sig från männens. Aldrig har det funnits någon kvinnlig Beethoven eller Mozart, skriver han. Det mest omöjliga området för kvinnor är emellertid inte musiken utan filosofin. Han noterar att det aldrig någonsin har funnits en kvinnlig filosof, vilket förklaras med att kvinnan inte lämpar sig för det spekulativa tänkandet. Nej, det här är inte kvinnornas område, eller som Rydberg uttrycker det: "Det är ej inom denna sfer kvinnonaturen visar sig i sin glans."³ Liksom andra i sin samtid lyfter han i stället fram kvinnans vårdande förmåga och exemplifierar med Florence Nightingale. Å andra sidan garderar han sig genom att tillägga:

Finnes också blott en enda sådan som Fichte kallar en manartad kvinna, hvars verksamhet kunde blifva välsignelsebringande på de områden som annars odlas af männen, så vore det en förlust för det hela och ett oförlåtligt våld på en människosjäl, om en lag funnes som uteslöt henne från sin bestämmeelse.⁴

Kvinnan får därför inte uteslutas från "de borgerliga yrkena", utan dessa "äro hennes fält såväl som mannens". Han nämner "barnundervisningen", "fattigvård, barmhärtighetsstiftelser" och "förbättringsanstalter" som exempel på lämpliga områden. Inom politiken hör däremot kvinnan *inte* hemma: "Någon direkt fara utaf att medgifva kvinnan de mest vidsträckta politiska rättigheter förefinnes väl ej. Politiska rättigheter medföra dock *skyldighet* att begagna dem, och detta skulle med hänsyn till kvinnan innebära allvarliga

² Viktor Rydberg, "Qvinnans historia. Ett bidrag till kulturhistorien af F. T. Borg. I:sta Delen. Skandinaviens qvinnor tillagnad", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 1857-11-18.

³ Rydberg, *GHT*, 1857-11-18.

⁴ Ibid.

olägenheter.”⁵ Men, fortsätter Rydberg, kvinnan behöver inte sakna politiskt inflytande eftersom hon kan utnyttja ”skriftställarverksamheten” och nå ut till tusentals människor. Dessutom har hon ett avgörande inflytande på sin bror, man och son. Det är därför viktigt att hon får en bra uppfostran. ”För egen skuld och för det kommande släktets, som erhåller sitt skaplynn af henne”, skriver han, bör kvinnan uppfostras ”till medborgarinna”.⁶

I artikeln ”En historia om en kapten” i *Tomtebissen*, samma år, tar Rydberg bland annat ställning för Fredrika Bremer, Marie Cederschjöld [Cederschiöld] och Matilda Fojj [Foy] när de blivit angripna i skämttidningen *Kapten Puff*. Han berömmar deras insatser när de besökt ”korrektionshusen för kvinnliga fångar, i det välmentade ändamålet att genom religionen och ett kärleksfullt deltagande verka till deras förbättring”. Syftet med deras besök var att upprätta förbindelser mellan ”de inspärrade mödrarne och deras barn”.⁷

Samtidigt som han berömmar och försvarar Bremer och hennes medarbetare varnar han för att det finns en ”falsk emancipationslära, som vill göra kvinnan till en dålig karl, och en sann emancipationslära, som vill göra kvinnan till människa och *qvinna*”.⁸ Rydbergs åsikter ligger nära den samtida liberala uppfattningen: radikal, men med vissa reservationer vad gäller det s.k. kvinnligt specifika.

I romanerna finns det inte några sådana reservationer.

Som exempel på handlingskraftiga och starka kvinnor kommer jag i det följande att lyfta Ingrid i *Fribytare* på Östersjön (1857), Singoalla i *Singoalla* (1857) och Hermione i *Den siste Athenaren* (1859). Samliga tre romaner skrevs samtidigt med de artiklar som jag kommenterat ovan. Men jag

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Viktor Rydberg, ”Historia om en kapten”, *Tomtebissen*, nr 9, 1857.

⁸ Ibid.

kommer också att lyfta in Margit i *Vapensmeden* (1891) trots att romanen gavs ut drygt trettio år efter de andra. Anledningen till att Margit får tjäna som exempel, och att jag ibland kommer att hänvisa till 1894 års upplaga av *Singoalla*, är att jag vill visa att Rydbergs kvinnobild är relativt konstant genom åren. Om man kan notera någon skillnad är denna möjligen att kvinnorna framstår som ännu starkare i *Vapensmeden*.

Först en kort sammanfattning av Ingrids liv och karaktärsdrag: hon är den som trots alla umbäranden står fast vid sin gudstro. Hon mister sitt hem, sin man, sin son och lever ensam och fattig med sin dotter. Från att ha varit en respekterad bondfru lever hon nu som änka i en koja i skogen. När den dogmatiska prästen Suenonius försöker att tvinga henne att gå i kyrkan för att bland annat höra de dogmatiska utläggningarna vägrar hon att lyda. När häxförföljelserna börjar blir hon och hennes dotter häxanklagade och dömda. Enligt domen skall de avrättas genom att halshuggas och brännas på bål. I sista stund, genom "försynens" ingripande, räddas de. Hon och dottern kan börja ett nytt liv i Amerika tillsammans med den återfunne sonen och brodern. Det finns stora likheter mellan Ingrid och Bibelns Job. Gudstron sviktar inte och de får upprättelse. Ingrid representerar Rydbergs kristendomsuppfattning. Hon är stark – hon knäcks inte – även om hon är svag emellanåt.⁹

Även Singoalla är uthållig, men inte bara det utan också trogen sin älskade Erland. "Kärlek och offervillighet genomträngde hennes själ" (s. 174). Hon har modet att gå emot sin fars vilja när hon väljer Erland till make. I den sista versionen är det Singoalla som pekar framåt. Det är hon som kommer till Erlands fru Helena och sitter vid hennes dödsbädd. Hon adopterar lille Erland, Helenas och Erlands

⁹ I min bok argumenterar jag för att Ingrid är romanens huvudperson och bärare av Rydbergs idéer. Se Sjöberg, *Den historiska romanen som vapen*. Viktor Rydbergs Fribytaren på Östersjön och hans ungdomsjournalistik, Hedemora: Gidlunds förlag, 2005, s. 299 ff.

son. Till skillnad från Erland förblir Singoalla handlingskraftig. Erland "var skövlad på allt" och bestämmer sig för att bli eremit (s. 191). Singoalla blir "indisk prästinna" och Erland kan som vuxen återvända som "riddare av det grusade templet" (s. 197).

Hermione har uppfostrats som en son av fadern, Krysanteus, den siste athenaren. Hon deltar i filosofiska diskussioner med honom och har teologiska samtal med den gode prästen Theodoros. Detta upprör deras fiende, biskop Petros. Han påstår att Theodoros har "ingjutit sitt gift i hennes själ" och tillägger att hon fortfarande är "densamma högmodiga, på förnuftet trotsande filosofinnan som förr" (s. 642). Petros uttrycker det på ett fördömande sätt men har samtidigt rätt. I Hermione förenas nämligen faderns och Theodoros idéer. Med andra ord representerar hon Rydbergs uppfattning, där det bästa inom kristendomen förenas med det bästa inom den antika filosofin. Men Hermione är inte bara bärare av romanens budskap, hon är också modig. Beskrivningen av denna unga kvinnas kamp mot kyrkans präster skulle kunna jämföras med en ickevåldskamp under modern tid. Det är en stark och ideologiskt medveten ung kvinna som hellre dör än ger prästerna triumfen av att ha lyckats döpa henne. När de med våld för henne fram till dopfunten, och hon ropar på hjälp, tystar de henne genom att pressa en duk ner i hennes hals. Strax före den "helige formeln" blir uttalad begår Hermione självmord genom att sticka sig i barmen. Prästerna förlorar kampen – men Hermione segrar genom att undkomma tvångsdopet.

Drygt trettio år senare framträder Margit i *Vapensmeden*. Hon har liksom Hermione uppfostrats som en son. Hennes far, mästare Gudmund (vapensmeden) har henne som samtalspartner på deras promenader. De talar om hans livserfarenheter och om de böcker han läst. Han har stor respekt för hennes intellektuella kapacitet. Vid ett tillfälle tar han till och med råd av henne vad gäller hans behandling av hustrun. Margit menar att han behandlat henne felaktigt och

det är orsaken till att hon blivit som hon är. Fadern lyssnar och håller med! Lars, hennes fanatiske bror, som har en del drag gemensamma med både Suenonius och Petrus, anser till skillnad från fadern att Margit är rebellisk. Hon är alldeles för självständig och borde, enligt Lars, underordna sig honom. Det är inte bara fadern som behandlar henne jämlikt. I slutet av berättelsen blir Margit medlem av sällskapet "Fritt ur hjärtat" där tidigare endast män varit medlemmar.

Samtliga fyra kvinnor är alltså starka men de bejakar också naturen och det naturliga, skönheten och kärleken. Tre av dem är dessutom hängivna mödrar (Margit adopterar Dagnys son). Det finns fler starka kvinnor i de här romanerna men jag har koncentrerat mig på dem som jag menar bär fram Viktor Rydbergs livssyn. Enligt min mening är det de som är berättelsernas viktigaste personer.

Nu är det inte så enkelt att Rydbergs kvinnor i romanerna alltid har betraktats som självständiga och handlingskraftiga. Nej, långt ifrån! Inom Rydbergforskningen har kvinnorna inte lyfts fram och skildringarna av dem har tvärt om betraktats som ett exempel på Rydbergs påstådda, bristande författarförmåga. Victor Svanberg, Paul Gerner och Torsten Hegerfors använder ord som "schablonmässig", "svaga" och "icke trovärdiga" för Rydbergs kvinnoporträtt.¹⁰ Oscar Levertin är den som är tydligast. Han tycker nämligen att "kvinnan och kärleken" intar en "undanskynd roll i hela Rydbergs produktion" och att han istället är "förtjusande i teckningen av gossar och ynglingar". Enligt Levertin känner sig Rydberg främmande inför kvinnan – eller som Levertin

¹⁰ För en sammanfattning, se Sjöberg (2005), s. 301 f. Här behandlas forskare som Oscar Levertin, Karl Warburg, Einar Elg, Elias Grip, Victor Svanberg, Paul Gerner, Torsten Hegerfors, Olof Herrlin samt Olle Holmberg.

uttrycker det: "det kön, som är nyckens, regellöshetens, och den impulsiva känslans".¹¹

Men som sagt, Levertins uppfattning om kvinnan stämmer inte. Framför allt inte när det gäller de kvinnor som finns i Rydbergs romanvärld. Där är de starka, handlingskraftiga och intelligenta.

*

Det tycks alltså vara så att Rydberg uttrycker *en* slags uppfattning i artiklarna och en annan i romanerna. Men stämmer detta? Är han splittrad i sin kvinnosyn? Jag tror inte det. Att det finns skillnader kan förklaras på olika sätt.

En förklaring är att han kan tillåta sig att ta ut svängarna i romanerna. Det är ju trots allt fiktiva berättelser. En annan förklaring är att han tänker på de kvinnliga läsarna, som under stora delar av 1800-talet var i majoritet vid läsning av följetonger och romaner. Han ville tilltala dem för att få sina texter sålda – en kommersiell förklaring således.

Den första förklaringen – att ta ut svängarna – betvivlar jag. Rydberg var en samhällsengagerad och seriös författare och tog säkert inte ut några svängar för svängarnas egen skull. Syftet med skrivandet var viktigt för honom.

Den andra förklaringen – att det var en kommersiell anledning – är inte så lätt att avfärda. Rydberg hade inte någon god ekonomi och måste försörja sig som författare. Men om han avsiktligt vände sig till de kvinnliga läsarna, tror jag att anledningen var en annan. Han ansåg att kvinnorna borde övertygas eftersom det var de som i hemmet hade det största inflytandet på sina bröder, sina söner samt på sin man. Om han kunde få kvinnorna att ta till sig hans budskap då skulle han samtidigt nå männen. Det var ju därför kvinnorna skulle uppfostras till "medborgarinnor".

¹¹ Oscar Levertin, *Diktare och drömmare. Essäer*, 1898, citerat från Oscar Levertin, *Fyra författarporträtt*, urval och inledning Björn Julén, Stockholm 1962, s. 26.

Jag skulle emellertid vilja lägga fram en tredje uppfattning. Enligt min mening finns det nämligen inte någon skillnad mellan artiklarnas kvinnosyn och romanernas. Rydbergs hållningar är egentligen inte två utan *en* och kan förstås utifrån hans kristologiska uppfattning. Denna uppfattning ligger i sin tur till grund för hans människosyn – och därmed också hans kvinnosyn. Låt mig förklara:

I Rydbergs "Om människans förut-tillvaro" framgår det att hans Kristussyn och människosyn sammanfaller, eller som han uttrycker det "*Kristologin är Antropologins ideala sida*".¹² I och med att de båda sammanfaller, kommer delar av hans kvinnosyn att bli ett med kristologin, vilket jag i det följande skall försöka att argumentera för.

I *Bibelns lära om Kristus* beskrivs Jesus på följande sätt:

Människan Kristus är i nya testamentet organet, genom hvilket Gud upprättar sitt rike bland människorna. Han är det fullkomligaste organet, emedan han är syndfri och i allt underordnar sin vilja under Faderns; han är syndfri, emedan han är idealmänniskan, skapelsens förstfödde, den i Guds världsplan, 'Guds fastställda råd', till sina bröders frälsning förutbestämde.¹³

Människan Kristus är alltså idealmänniskan, eller annorlunda uttryckt: kristologin är antropologins ideala sida. I detta ligger en jämlikhetstanke, nämligen att alla människor rent teoretiskt kan bli fullvärdiga människor – eller att "just '*den inre människan*', det väsendtliga mänskliga, som hos alla, hvilka tro på honom, skall kunna utvecklas till aktualitet".¹⁴

Hur ser då Rydbergs människa ut? Jo, skriver han i "Människans förut-tillvaro", människan är en "förening af tre faktorer: *ande* (pneuma), *själ* (psyke) och *kropp* (soma), och

¹² Viktor Rydberg, "Om människans förut-tillvaro", *Bibelns lära om Kristus*, 5:e upplagan, Stockholm 1893, s. 301.

¹³ Viktor Rydberg, *Bibelns lära om Kristus* (1862), 7:e uppl., Stockholm 1904, s. 147.

¹⁴ Rydberg, "Om människans förut-tillvaro", s. 313.

denna förening kallas för hennes *fullständiga personlighet*".¹⁵ Sjal och kropp som tillhör den empiriska världen är förgängliga, men anden (den inre människan) som tillhör den icke-empiriska världen är Guds avbild och evig. Det är i denna ande som människan har möjlighet att utvecklas och förverkliga sin mänsklighet. Kristus är en fulltständigt förverkligad människa och är därmed Guds fullkomliga avbild. Han är alltså idealmänniskan.

Vad har nu detta med Rydbergs kvinnoporträtt att göra? Jo, mannen och kvinnan har en "gemensam och lika naturgrund". Med andra ord: män och kvinnor är lika i anden, dvs. båda könen har lika stor möjlighet att utveckla och förverkliga sin mänsklighet.

Själ (personligheten) och kroppen är emellertid olika beroende av om det är kvinnans eller mannens. Här finns alltså skillnader mellan könen. Dessa uppstår eftersom både själ och kropp är avhängiga den empiriska verkligheten. Vi, män och kvinnor, påverkas, förändras och är beroende av vår omvärld, kulturellt, socialt och politiskt. Sjal och kropp tillhör den empiriska världen och styrs i stor grad av denna.

I artiklarna diskuterar Rydberg politiska frågor – eller andra typer av frågor som tar upp samhällsproblem. Det är därför inte överraskande om det bara är människans själ och kropp som lyser igenom i argumenten. När han ger sig in i kvinnodebatten och pekar på skillnaderna mellan könen gör han det i enlighet med sin kristologiska uppfattning och människosyn. Han menar att kvinnans och mannens egenskaper är beroende av samhällets utseende. Detta är logiskt om man utgår från uppfattningen att kroppen och själen tillhör den empiriska världen och påverkas av denna. Rydbergs uppfattning framträder tydligt när han diskuterar Borgs "Kvinnans historia". Här argumenterar han exempelvis mot uppfattningen att de kvinnliga egenskaperna skulle vara konstanta. De skiftar, liksom de manliga, i förhållande till den

¹⁵ Ibid., 301.

historiska situationen: "De bägge könen hafva ömsesidigt bildat hvarandra och genom hvarandra blifvit till hvad de under olika historiska tidpunkter visat sig vara", säger han.¹⁶

I romanerna tas inte endast samhällsfrågor upp utan de existentiella frågorna får ett stort utrymme. Därmed behandlas *hela* människan. Här finns inte bara själ och kropp utan också ande. Enligt Rydbergs kristologiska uppfattning har både män och kvinnor möjlighet att närma sig idealmänniskan – och i romanerna beskrivs sådana kvinnor som Hermione, Ingrid, Singoalla och Margit som människor som väl har utvecklat sin andliga sida. Det är också därför som kvinnan (Hermione) kan vara filosof i romanens värld men inte i artiklarnas.

Men är då inte detta att överdriva Rydbergs kvinnosyn? Nej, jag tror inte det! Greppet att låta kvinnor närma sig idealmänniskan tycks vara väl genomtänkt av Rydberg. Kristus, som i *Bibelns lära* kallas för "Josefs son", är idealmänniska, men genom att i romanerna skildra en kvinna, *inte* en man, som den som står närmast idealmänniskan understryker Rydberg att *båda* könen, *vad gäller anden*, tillhör en "gemensam" och "lika naturgrund". Enligt Rydberg finns det inte några könsbarriärer som hindrar människan i sin strävan att förverkliga sin mänsklighet. Det är först när vi läser hans artiklar och vetenskapliga uppsatser *tillsammans* med hans skönlitterära verk som denna hans livssyn framträder fullt och helt.

Med Rydbergs kristologi som grund framstår inte bara hans människosyn utan också hans kvinnosyn som mycket modernare än man hitintills framställt den. Med hjälp av en modern terminologi skulle man kunna säga att kvinnan i Rydbergs texter i grunden inte skiljer sig från mannen – om man bortser från den fysiska skillnaden – men att den sociala konstruktionen av hennes kön (själen, personligheten) leder till ojämställdhet.

¹⁶ Rydberg, *GHT*, 1857-11-16.

Det radikala med Rydbergs kvinnosyn – om man fortsätter med samma slags terminologi – är att han menar att den sociala konstruktionen ändras (han talar om kulturutvecklingen). Idealmänniskan, som både män och kvinnor kan ha som förebild, består av ande – inte av själ – och är därför inte bara jämlik utan också jämställd.

Viktor Rydbergs kvinnor i romanerna är som sagt starka. Ingrid, Singoalla, Hermione och Margit står för stadga och en genomtänkt livshållning – och alla axlar hans livssyn. Inte kan man väl som Levertin påstå – åtminstone om dessa kvinnor – att de representerar ”nyckens, regellöshetens, och den impulsiva känslans” kön.

Litteratur

Fribytare på Östersjön, Göteborg 1857.

Singoalla (1857), 1894 års upplaga, Höganäs 1975.

Den siste Athenaren (1859), två böcker, Göteborg 1880.

Vapensmeden (1891), 20:e uppl., Stockholm 1928.

”Historia om en kapten”, *Tomtebissen*, nr 9, 1957.

”Qvinnans historia. Ett bidrag till kulturhistorien af F. T. Borg. I:sta Delen. Skandinaviens qvinnor tillegnad”, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 16–18.11 1857.

Viktor Rydberg, ”Om människans förut-tillvaro”, *Bibelns lära om Kristus*, 5:e upplagen, Stockholm 1893.

Viktor Rydberg, *Bibelns lära om Kristus* (1862), 7:e uppl., Stockholm 1904.

Hammar, Inger, ”Den unge Viktor Rydberg i debatt om kvinnofrigörelse” (artikeln finns i en kommande antologi med bidrag från symposiet ”Kulturhjälden”. Viktor Rydberg som inspiratör för den humanistiska forskningen” på Kungliga vitterhetsakademien i november 2006).

Löwendahl, Gösta, *Vapensmedens Viktor Rydberg*, Lund 1954.

Sjöberg, Birthe, *Den historiska romanen som vapen. Viktor Rydbergs Fribytaren på Östersjön och hans ungdomsjournalistik*, Hedemora: Gidlunds förlag, 2005.

Levertin, Oscar, *Diktare och drömmare. Essäer*, 1898, citerat från Oscar Levertin, *Fyra författarporträtt, urval och inledning* Björn Julén, Stockholm 1962.

Svag man i Rydbergsroman: Erland under påverkan av Sorgbarn.